

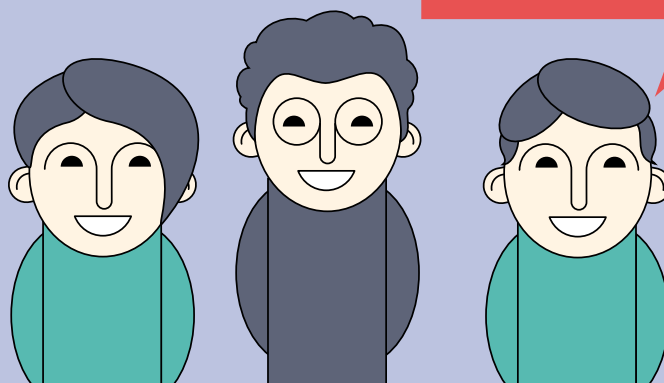

Lietuvos
laisvosios
rinkos
institutas

Kaip ūkinė veikla
veikia aplinką?

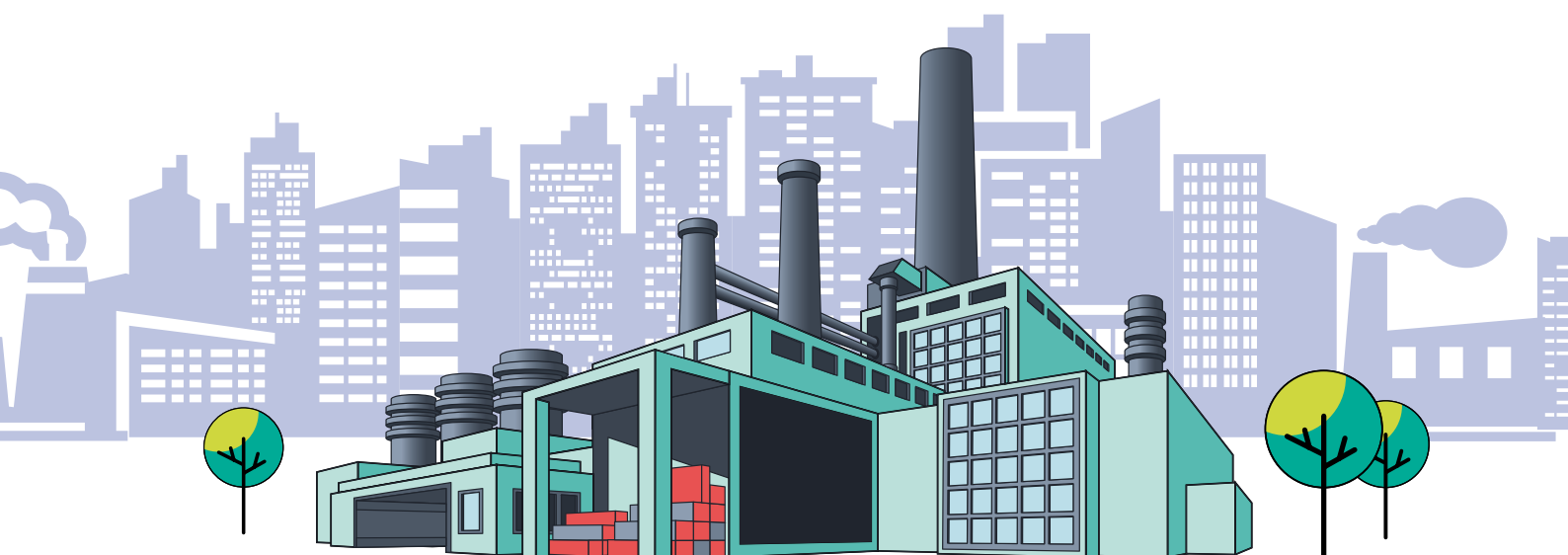
Kokias teises
turi gyventojai
ir investuo-
tojai?

Kokią naudą atneša
naujos investicijos?

PRIVATI NUOSAVYBĖ, ŪKINĖ VEIKLA IR APLINKOSAUGA

Trumpas vadovas, kaip suderinti ir susitarti

Vadovas „Privati nuosavybė, ūkinė veikla ir aplinkosauga. Kaip suderinti ir susitarti?“ yra Lietuvos laisvosios rinkos instituto įgyvendinamos iniciatyvos „Su(si)tarkim“ dalis. Iniciatyvą remia Norvegija, Islandija ir Lichtenšteinas.

su(si)tarkim

www.llri.lt/susitarkim

www.llri.lt

www.eeagrants.org

© Lietuvos laisvosios rinkos institutas

VILNIUS, 2015

TURINYS:

Įžanga	5
Teisės sfera	6
Teisė į privačią nuosavybę ir pareiga gerbti tai, kas priklauso kitam	6
Teisė į sveiką ir švarią aplinką ir pareiga ja rūpintis	8
Ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva bei pareiga neapriboti kito laisvės veikti	9
Teisių tarpusavio sąveika	10
Aplinkos sfera	11
Kodėl negalima išvengti poveikio aplinkai?	11
Kada poveikis aplinkai yra žala, kas ją daro ir kas atsakingas?	12
Kaip mes suprantame taršą? Socialiai priimtinas taršos lygis	14
Principai „teršėjas moka“ ir „kas pirmesnis – tas gudresnis“	16
Ekonominė–socialinė sfera	18
Kodėl svarbu? Ekonominė–socialinė sfera ir ryšys su aplinkos apsauga	18
Koks yra ryšys tarp investicijų ir atlyginimų?	20
Kaip investicijos didina žmonių atlyginimus?	21
Kiek investicijos padidina žmonių atlyginimus?	22
Investicijos ir mokesčiai	24
Apibendrinimas	26

IŽANGA

Plečiantis miestams ir gamybai, gausėjant gyventojų, daugėjant verslų ir įvairių projektų, aplinkosauga vis dažniau tampa karštų diskusijų tema. Tokiose diskusijose išryškėja skirtingų žmonių skirtingi norai, poreikiai ir užmojai. Jei į diskusiją dar įtraukiami klausimai apie privačią nuosavybę ir ūkinę veiklą, susikalbėti tampa itin sunku. Tuos, kurie imasi ūkinės veiklos, bendruomenė kaltina neatsakingu požiūriu į aplinką, o valdžią – aplaidumu. Tie, kurie nori ūkinę veiklą vystyti, piktinasi dėl pernelyg griežtų valdžios reguliavimų ir nesupratingos bendruomenės, ir pan. Nepaisant to, konstruktyviai diskutuoti aplinkos apsaugos ir ūkinės veiklos klausimais yra įmanoma. Svarbu tik tai, kad kiekviena situacija būtų vertinama atskirai nuo kitų, atidžiai, visapusiškai, kad visi turėtų tą patį tikslą – susitarti.

Kaip užtikrinti, kad valstybėje galėtų vystytis ir plėstis ūkiai, augti pramonė ir sykiu būtų rūpinamasi aplinkos apsauga? Ar apskritai įmanoma tai padaryti? Taip. Tačiau į kiekvieną situaciją reikia žiūrėti individualiai, detaliai įvertinti grėsmes, lūkesčius ir nuogąstavimus. Būtina įvertinti laimėjimus ir praradimus.

Nėra visiškai gero ar visiškai blogo žmogaus – taip ir jokia veikla negali būti vien tik gera ar vien tik bloga. Tarp juodos ir baltos yra daug daugiau spalvų. Kiekviena veikla, galinti turėti įtakos aplinkai, yra įvairialypė, tad matyti ją reikia iš kelių perspektyvų: teisinės, aplinkosauginės ir ekonominės-socialinės. Pavyzdžiui, gamyklos steigimas yra teisinis (kokias teises ir pareigas turi gamyklos savininkas? o kiti asmenys?), aplinkosauginis (kokia tarša aplinkai?) ir ekonominis-socialinis (kokia ekonominė ir socialinė nauda ar žala patiriama?) klausimas.

Kiekvienoje situacijoje susipina trys skirtingų sričių argumentai. Teisės – kokias teises turi gyventojai ir investuotojai? Aplinkosaugos – ar bus (ir jei bus – kiek) pakenkta aplinkai? Ekonomikos – kokią naudą atneš naujos investicijos? Toliau pateikiame trumpus šių trijų argumentų aprašymus.

Teisės sfera

Kiekvienas mūsų esame kokios nors grupės dalis: šeimos narys, darbuotojas, gal net asociacijos narys, ir kaskart elgiamės derindami savo teises ir pareigas atitinkamoje grupėje. Pavyzdžiui, šeimos galva gali naudotis teise spręsti – išsikelti iš būsto ar ne, ir sykiu turi pareigą aprūpinti šeimą. Darbuotojas turi teisę gauti atlyginimą ir pareigą sąžiningai dirbti. Turto savininkas, naudodamasis turtu pagal poreikius ir norus, privalo gerbti kito turtą ir nepažeisti kito teisių. Atrodo paprasta. Tačiau kai klausimas išeina už asmeninio gyvenimo ribų, viskas tampa labai sudėtinga ir sunkiai išsprendžiama. Bet ar iš tiesų? O jei pabandytume mąstyti apie kompliktuotas su aplinkosauga susijusias iniciatyvas, kuriose dalyvauja daugybė skirtingų žmonių, įmonių ir įstaigų, taip pat, kaip apie paprastesnes, kasdienes problemas? Klausimas, kaip užtikrinti aplinkos apsaugą, yra reikšmingas, bet reikia pabandyti jį spręsti priimtinesnėmis priemonėmis. Ir gal situacija pasirodys besanti ne tokia bauginančiai neišsprendžiama.

Pradėkime nuo pradžių. Kokias teises ir pareigas turi Tu, Tavo kaimynas, o kokias – investuotojas ir valdžia? Kokios teisės ir teisėti interesai susidūrė, kad kilo poreikis dėl to susitarti? Kaip reiktų mąstyti, norint be didesnių sunkumų teises ir pareigas suderinti? Kaip elgtis, kad ateityje nesutarimų nekiltų?

Teisė į privačią nuosavybę ir pareiga gerbti tai, kas priklauso kitam

Kiekvienas turi galimybę laisvai nusipirkti, parduoti, paskolinti, išnuomoti ar dovanoti tai, ką turi – kiekvienam garantuojama teisė į privačią nuosavybę. Tai yra bendražmogiška ir konstitucinė vertybė, kuri, kaip ir žmogaus kūnas ar jo namai, yra neliečiama. Tai reiškia, kad niekas be Tavo sutikimo neturi teisės Tavo nuosavybės pasisavinti, kitaip ją naudoti ar kaip nors trukdyti ja naudotis Tau pačiam. Tai, kas Tavo – neatimama¹. Lygiai taip pat neliečiama ir nevaržoma yra kito žmogaus teisė į privačią nuosavybę.

Nuosavybės neliečiamumą pirmiausia deklaruoja pagrindinis šalies įstatymas – Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija). Priėmusi Konstituciją, Tauta padėjo savo kaip valstybinės bendruomenės pagrindą², kuriuo remiantis plėtojamas valstybės ūkis, socialinė ir politinė sistema.

Konstitucija skelbia, kad „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. [...] Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. [...] Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę“ (46 straipsnis), „Nuosavybė neliečiama. Nuosavybės teises saugo įstatymai“ (23 straipsnis).

Konstitucijos oficialus aiškintojas Lietuvoje – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas). Privačios nuosavybės klausimus Konstitucinis Teismas yra aptaręs ne kartą. „Konstitucija, garantuodama nuosavybės apsaugą, kartu įtvirtina ir konstitucinę teisę įgyti nuosavybę“, o „asmens konstitucinė teisė į nuosavybę yra esminė (būtina) asmens ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimo sąlyga. Ribojant asmens teisę į nuosavybę, yra ribojama ir asmens ūkinės veiklos laisvė“³.

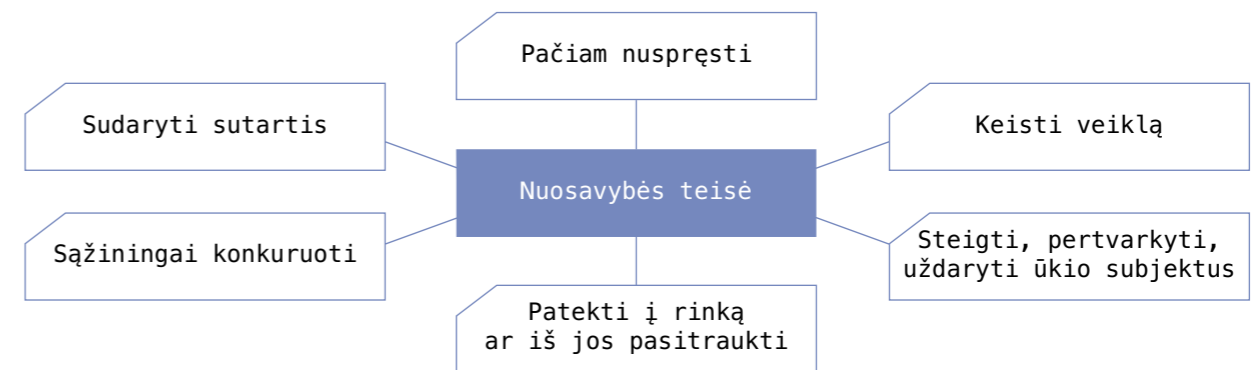
Nuosavybės teisės gali būti ribojamos tik esant šioms sąlygoms:

- 1) jeigu tai leidžia priimti įstatymai;
- 2) jeigu ribojimais siekiama apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, konstitucines vertybes arba konstituciškai svarbius tikslus⁴. Tai reiškia,

kad, pavyzdžiui, žmogaus žemės sklypas gali būti paimamas visuomenės poreikiams, jei jis yra reikalingas valstybės vientisumui apsaugoti ir šaliai apginti. Arba ginklas, automobilis gali būti paimami iš savininko, jei šis agresyviu elgesiu kelia pavojų savo ir aplinkinių sveikatai bei saugumui.

Kiekvienas mūsų turime teisę į nuosavybę ir nevaržomą jos naudojimą. Tačiau nevaržoma teisė naudotis privačia nuosavybe nereiškia neatsakingo naudojimosi ja bet kada ir bet kaip. Reikia įvertinti, kad kiekvieno teisė į privačią nuosavybę yra tokia pat vertinga. Ir lygiai taip, kaip tikiesi, kad kitas gerbs Tave ir Tavo nuosavybę, turi pareigą gerbti ir kitą. Juk nėra sudėtinga suprasti, kad Tu negali savo nuosavu automobiliu važinėti po kaimyno veją, manydamas, kad jei jau nusipirkai automobilį – gali daryti su juo ką nori. Kitaip tariant, Tu su savo automobiliu gali daryti viską: parduoti, paskolinti, padovanoti ar atiduoti jį metalo laužą. Tačiau tavo laisvė baigiasi ten, kur prasideda kito asmens ribos – jo nuosavybė (pvz., negali važinėti kaimyno veja be jo leidimo) arba fizinis kūnas (pvz., negali automobiliu kaimyno sužaloti).

Lietuvos teisė asmeniui garantuoja teisę į privačią nuosavybę bei asmens ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, t. y. sudaro sąlygas nevaržomai veikti pasaulyje. Apačioje pavaizduota, ką gali kiekvienas mūsų, turėdami nevaržomą teisę į privačią nuosavybę. Jei bent viena iš nurodytųjų teisių pasinaudoti negalima, vadinasi, teisė į privačią nuosavybę dėl kokių nors priežasčių yra apribota.

// Joks žmogus ar žmonių grupė negali naudoti agresijos prieš kitą asmenį ar kėsintis į jo nuosavybę.
Rothbard N. Murray

Kalbant apie nevaržomą teisę į privačią nuosavybę, labai svarbu suprasti, kad „joks žmogus ar žmonių grupė negali naudoti agresijos prieš kitą asmenį ar kėsintis į jo nuosavybę“⁵. Su tuo, ką turi, elgtis pagal savo poreikį bei norus ir nekliudyti su savo nuosavybe taip elgtis kitam – tai garbingo gyvenimo sąlyga. Kai žmonės elgiasi atsakingai ir pagarbiai tiek su savo, tiek su kito nuosavybe, tai ir nesutarimų kyla gerokai mažiau. O jei taip atsitinka – konfliktus galima išspręsti susitarimo būdu, o kraštutiniu atveju – teisme.

¹ Nuosavybės neliečiamumui Lietuvos teisėje taikomos išimtyms: „Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“ (LR Konstitucijos 22 straipsnis), pavyzdžiui, užtikrinant krašto apsaugą.
² LR Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas Nr. 24/04 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 85-3094.
³ LR Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 28-1003.
⁴ LR Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2005, Nr. 63-2235.
⁵ Rothbard N. Murray. Nuosavybė ir rinkos tvarka. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2008, p. 39.

Teisė į sveiką ir švarią aplinką ir pareiga ją rūpintis

Kad aplinka būtų sveika ir švari – tyras oras, vešli žolė, kvapnūs sodai ir skaidrus vanduo – kiekvienas turi ne tik teisę, bet ir pareigą ją saugoti bei pagal išgales rūpintis. Už sveiką ir švarią aplinką atsakingi yra visi – ir valstybė kaip institucija, ir kiekvienas visuomenės narys. Tačiau teisė į švarią aplinką nėra absoliuti ir konkuruoja su kitomis vertybėmis, pavyzdžiui, privačios nuosavybės teise ar ūkinės veiklos laisve.

Konstitucijoje įtvirtinta valstybės pareiga rūpintis žmonių sveikata, valstybės ir visos visuomenės pareiga saugoti aplinką nuo kenksmingo poveikio (53 straipsnis). Vienas valstybės veiklos tikslų – užtikrinti žmonių teises į sveiką ir švarią aplinką (54 straipsnio 1 dalis)⁶. Iš šios nuostatos kyla pareigos ir visiems Lietuvos Respublikos teritorijoje esantiems asmenims: jie privalo susilaikyti nuo tokių veiksmų, kuriais būtų daroma žala žemei, jos gelmėms, vandeniui, orui, augalijai ir gyvūnijai⁷. Atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo praktiką, galima pagrįstai teigti, kad asmens teisė į švarią ir sveiką aplinką, nors tiesiogiai Konstitucijoje ir neįvardyta, gali būti kildinama iš jos; tai yra konstitucinė vertybė⁸.

Svarbus tarptautinis dokumentas, kalbantis apie visuomenę ir švarią aplinką – 2001 m. liepos 10 d. Lietuvos ratifikuota vadinamoji Orhuso konvencija dėl teisės gauti informaciją apie aplinką, dalyvauti priimančius sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais⁹. Konvencijoje numatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę gyventi tinkamoje jo sveikatai bei gerovei aplinkoje, privalo saugoti aplinką bei gerinti jos būklę dėl dabartinių ir būsimų kartų gerovės. Siekdamas sudaryti galimybes ginti šią teisę ir vykdyti nustatytas pareigas, Orhuso konvencijos šalis įsipareigojo užtikrinti teisę gauti informaciją, teisę visuomenei dalyvauti priimančius sprendimus bei teisę kreiptis į teismus aplinkos klausimais¹⁰.

Lietuva, siekdama tinkamai įgyvendinti šios konvencijos nuostatas, pako-regavo pagrindinius aplinkosaugos srities įstatymus: Aplinkos apsaugos įstatymą, Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymą, Teritorijų planavimo įstatymą ir kt. Šiuose įstatymuose buvo įtvirtinta teisė visuomenei dalyvauti priimančius sprendimus, susijusius su aplinkosauga. Tai reiškia, kad žmonėms suteikta teisė pasisakyti dėl, pavyzdžiui, vieno ar kito investicinio projekto (gamyklos ar kasyklos), kuriuo bus daromas poveikis aplinkai jų regione. Toks reguliavimas parodo, kad Lietuvoje siekiama vystyti dialogą tarp visuomenės (bendruomenių) ir valdžios bei investuotojų visiems rūpimais aplinkosaugos klausimais. O jei visuomenė priimtais sprendimais yra nepatenkinta, ji gali juos ginčyti teisme.

Dažnai visuomenė, norėdama ginti aplinką, kreipiasi į teismus ir prašo panaikinti savivaldos institucijos sprendimą, pavyzdžiui, dėl leidimo statyti gamyklą. Žmonės teigia siekiantys apsaugoti esamą vietos ekosistemą, gamtinį karkasą, asmenų sveikatą. Neabejotina, kad visi šie siekiai yra kilnūs. Pats Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, jog žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas¹¹. Problema kyla tuomet, kai ginant aplinką – viešąjį interesą (tai, kas svarbu visai visuomenei ar reikšmingai jos daliai) – pamirštama kita konstitucinė vertybė – ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva.

Tam, kad būtų galima sėkmingai apsaugoti sveiką ir švarią aplinką, reikia ne tik žinoti, kad kiekvienas turime į tai teisę, bet kad turime ir pareigą – saugoti. Turbūt pirmiausia reikia atsakyti į klausimą, ar tikrai padarei viską, kas Tavo valioje, kad gamta iš tiesų būtų saugesnė? Antra – ar tam, kad būtų apsaugota aplinka, tikrai būtina riboti kitas konstitucines vertybes, tokias kaip teisė į privačią nuosavybę ar ūkinės veiklos laisvę?

Ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva bei pareiga neapriboti kito laisvės veikti

Pradėti ūkinę veiklą, ją plėsti, sustabdyti ar nutraukti – kiekvieno teisė. Sėkminga ūkinė veikla valstybėje yra naudinga tiek tam, kuris ją vysto ir iš to uždirba, tiek tam, kuris perka kokybiškus produktus, tiek ir valstybei, gaunančiai pajamų per mokesčius. Kaip kiekvienas turi teisę užsiimti ūkine veikla, taip kiekvienas prisiima pareigą nevaržyti kitų teisių. Pavyzdžiui, konkurentas įsipareigoja rinkoje veikti sąžiningai. Visuomenė turi pareigą nepiktnaudžiauti viešojo intereso gynimu, nepagrįstai siekdama boikotuoti kokią nors ūkinę veiklą. Valstybė įsipareigoja nevaržyti ūkinės veiklos nepagrįstai griežtais reikalavimais ar pernelyg dideliais mokesčiais.

Kiekvienas asmuo turi teisę laisvai užsiimti ūkine veikla, t. y. ūkinę veiklą pradėti, ją vystyti, plėsti ir bet kada nutraukti. O valstybė turi ūkinę veiklą reguliuoti taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Kas yra bendra tautos gerovė, kiekvienu konkrečiu atveju turi būti vertinama atskirai. Bendrai tariant ji reiškia, kad visuomenėje būtina užtikrinti ne tik saugią aplinką, žmonių sveikatą ir kt., tačiau ir kiekvieno asmens laisvę veikti, t. y. privačios nuosavybės teisę ir ūkinės veiklos laisvę. Pavyzdžiui, valstybė remia ir skatina gamyklų steigimąsi tuose regionuose, kuriuose aukštas nedarbo lygis ar į kuriuos dėl kitų priežasčių reikia pritraukti investicijas. Sykiu išduodama leidimus ji reguliuoja, kad gamyklų skleidžiama tarša neviršytų nustatytų normų. Valstybei tenka didelis iššūkis – rasti pusiausvyrą tarp to, ką galima leisti, ir to, ką reikia drausti.

Tarnauti bendrai tautos gerovei – tai užtikrinti, kad įstatymai tenkintų ir kiekvieno individo atskirai, ir visos bendruomenės interesus. Pavyzdžiui, valdžia nustato maksimalų leistiną oro taršos lygį arba įdiegia taršos leidimų sistemą. Tai reiškia, kad įmonė gali laisvai steigtis, bet turi riboti išmetamų teršalų kiekį. Ūkinės veiklos subjekto (pvz., gamyklos savininko) teisėti interesai (pvz., interesas plėsti gamyklos veiklos apimtį), negali būti ribojami daugiau negu yra būtina siekiant visuomeniškai reikšmingo tikslo (pvz., apsaugoti aplinką nuo pernelyg didelės taršos). Kitaip tariant, valdžia neturi nustatyti tokio žemo taršos lygio, kad įmonė apskritai negalėtų veikti – juk gamybos metu visiškai taršos išvengti negalima. Reguliavimas negali būti griežtesnis nei reikalinga tam, kad būtų apsaugota aplinka ir žmonių sveikata.

Kiekvienas visuomenės narys gali prisidėti prie ūkinės veiklos vystymo valstybėje. Ir jeigu ne pats ūkininkaudamas ar kurdamas verslą, tai dalyvaudamas priimančius sprendimus dėl tokių veiklų. Ši galimybė įtvirtinta Teritorijų planavimo bei Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymuose. Taip bendruomenėms suteikiama galimybė įgyvendinti ir užtikrinti savo teisę į sveiką ir švarią aplinką. Suinteresuotai visuomenei yra sudarytos galimybės daryti įtaką ketinamai vykdyti ūkinei veiklai. Jos gali teikti argumentuotus prieštaravimus, kodėl viena ar kita veikla yra žalinga aplinkai ir žmonių sveikatai, arba palaikančias nuomones, kodėl ji naudinga. Institucijos, priimančios sprendimus, privalo tai įvertinti.

⁶ LR Konstitucinio Teismo 2014 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. KT18-N7/2014 // Teisės aktų registras, 2014, Nr. 5321.

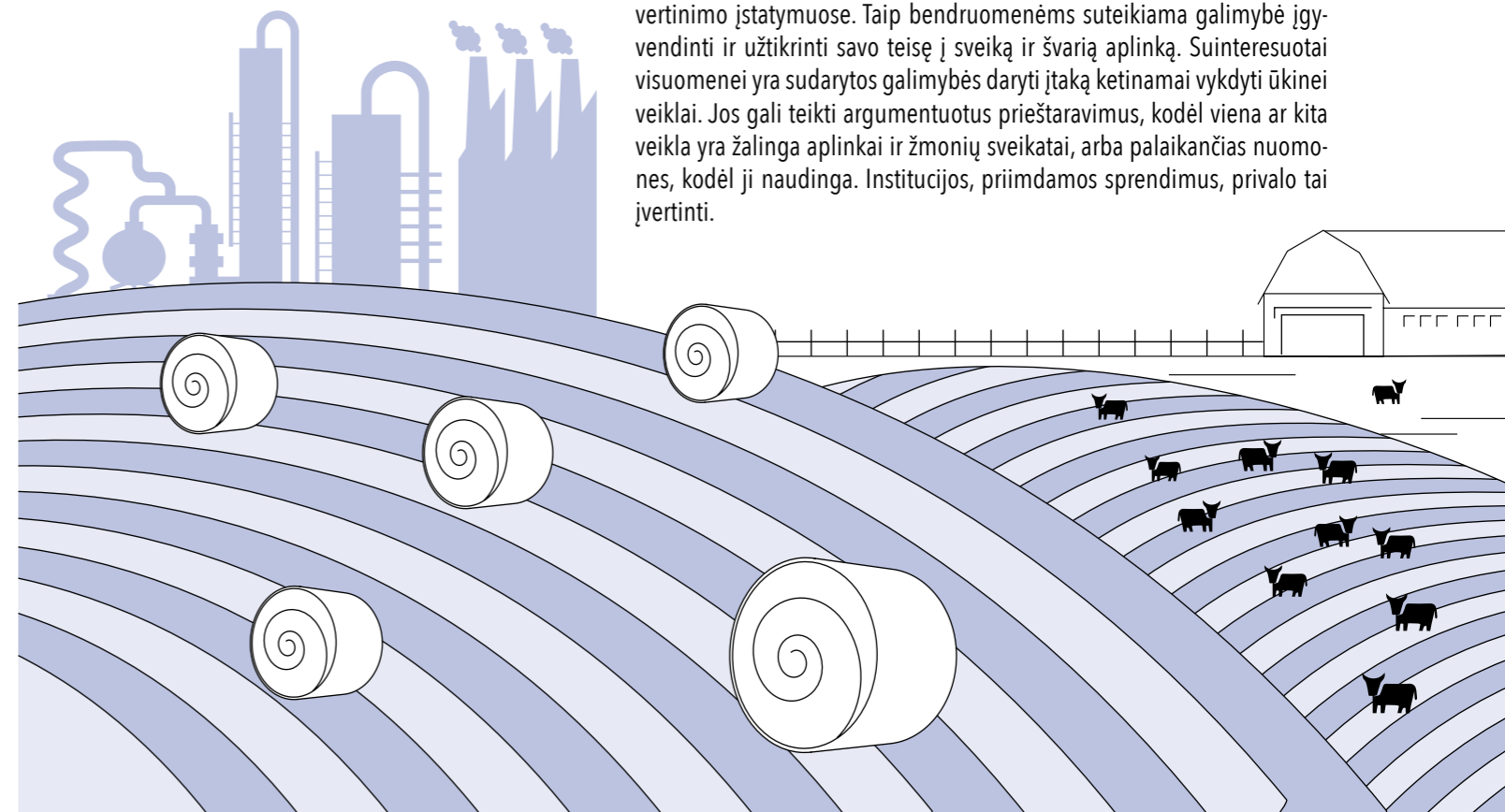
⁷ LR Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 13 d. Sprendimas dėl pareiškėjos – Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo ištirti kai kurių Lietuvos Respublikos Aplinkos apsaugos įstatymo nuostatų atitikimą Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Nr. KT10-S7/2014.

⁸ LR Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas Nr. 12/06 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 65-2400.

⁹ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančius sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais ratifikavimo // Valstybės žinios, 2001, Nr. 73-2565.

¹⁰ 1998 m. birželio 25 d. Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančius sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais [Orhuso konvencija] // Valstybės žinios, 2001, Nr. 73-2572.

¹¹ LR Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas Nr. 15/02 // Valstybės žinios, 2005, Nr. 117-4239; 2011 m. birželio 21 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymo 10 straipsnio (2003 m. lapkričio 25 d. redakcija) 2 dalies (2002 m. birželio 27 d. Redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Nr. 10/2009.

Teisių tarpusavyje sąveika

Pagal kiekvieno žmogaus pasaulėžiūrą ir įsitikinimus privati nuosavybė, ūkinės veiklos laisvė, sveika ir švari aplinka, žodžio ir minties laisvė, religijos pasirinkimo laisvė ir kt. gali būti svarbesnės ar mažiau svarbios. Galbūt net visai nesvarbios. Tačiau kaip konstitucinės vertybės jos yra vienodai reikšmingos ir prioritetas neturi būti teikiamas nė vienai jų. Kiekvieną kartą šios teisės turi būti derinamos, tačiau nei vienai neturi būti teikiama pirmenybė, pamirštant kitą. Ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, privačios nuosavybės teisė yra konstitucinės vertybės, kuriomis grindžiamas visas šalies ūkis ir jo plėtra. Todėl teisė į švarią ir sveiką aplinką negali būti pagrindas paneigti ūkinės veiklos laisvę.

Visos Konstitucijos nuostatos yra tarpusavyje susijusios ir sudaro vieningą, darnią sistemą. Tarp Konstitucijoje įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra, nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos Konstitucijos nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta viso konstitucinio teisinio reguliavimo esmė, pažeista konstitucinių vertybių pusiausvyra¹².

Nuosavybė negali būti atimta, tačiau ji nėra ir absoliuti. Ją riboja kito asmens teisė į privačią nuosavybę. Kiekvienas mūsų turi vienokio ar kitokio turto ir kiekvienas suprantame jo vertę, jį saugome ir giname. Atskiro skatinimo iš šalies prižiūrėti savo turtą mums paprasčiausiai nereikia. Tačiau kartais prireikia priminimo, kad kito žmogaus teisės yra ne ką mažiau vertingos nei tavosios. Ir vieno, ir kito teisės yra tiek pat svarbios, kiek ir Tavo. Ir nei Tu, nei Tavo kaimynas neturi daugiau teisių į sveiką ir švarią aplinką. O vienos gamyklos teisė vykdyti veiklą nėra didesnė ar mažesnė nei kitos gamyklos. Lygiai taip ir Tavo teisė į švarią aplinką nėra vertingesnė nei gamyklos teisė vystyti ūkinę veiklą, ir atvirkščiai. Visi mes gyvename toje pačioje aplinkoje ir visi laikome ją vertybe, tik galbūt nevienodai matome jos apsaugojimo būdus ir priemones. Visgi kompromisą surasti yra įmanoma, jeigu mąstysime ta pačia kryptimi.

¹² LR Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas Nr. 40/01 // Valstybės žinios, 2003, Nr. 24-1004; 2004 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 17/04 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 5-1948.

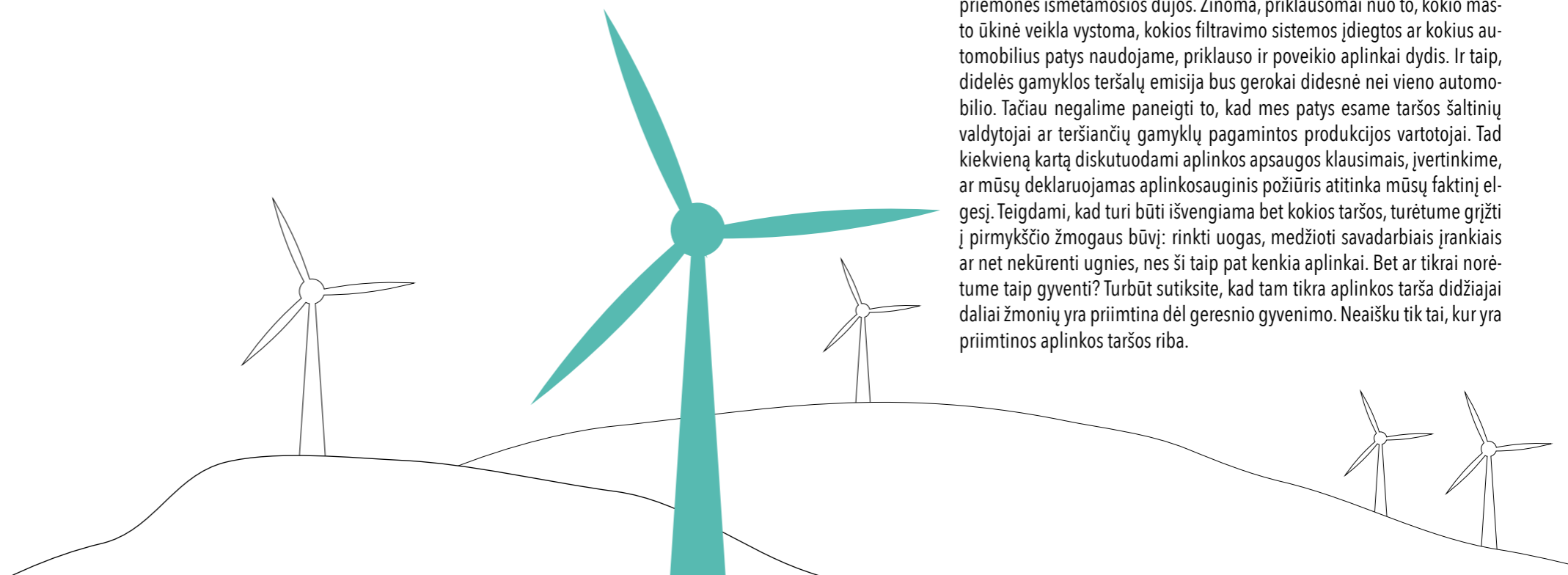
Aplinkosaugos sfera

Žmogaus ryšiai su aplinka yra labai sudėtingi. Žmogus nori gamtą suvaldyti ir visaip stengiasi ją perprasti, pažaboti. Kai žmonės geriau pažino gamtą, atsirado galimybė ne tik įvertinti, kokią naudą ji neša žmonijai, tačiau ir apgalvoti, kaip žmogus galėtų gamtą apsaugoti, jai pasitarnauti. Mąstykite turėdami dvi prielaidas. Pirmoji – išsilavinusi visuomenė supranta, jog norėdama išlikti, privalo gamtą saugoti ir neturi specialaus tikslo ją teršti, žaloti ar trikdyti ekologinę pusiausvyrą. Antroji – tam tikras poveikis gamtai yra neišvengiamas, nes žmogus, norėdamas išgyventi, nuolat kuo nors užsiima. O dėl žmonių skaičiaus gausėjimo, miestų kūrimosi, gamybos ir technologijų vystymosi bei plėtros tas poveikis gali būti didesnis.

Kodėl negalima išvengti poveikio aplinkai?

Šiandien žmonės siekia ne vien tik pirminio gėrio (pvz., kaip užkurti laužą šilumai išgauti), tačiau rūpinasi ir kaip tą gėrį pasiekti kuo mažesnėmis sąnaudomis bei užtikrinti jo tęstinumą (pvz., kaip elgtis, kad prirėkus šilumos, neberekėtų laužo). Tai verčia veikti kūrybiškai, ieškoti alternatyvų ir priimti išradingus sprendimus. Taigi kyla klausimas, kaip suderinti siekį visapusiškai tobulėti, plėstis, kurti ir vystytis su siekiu išlaikyti sveiką bei švarią aplinką?

Būkime realistai – mūsų pačių buvimas aplinkai daro tam tikrą įtaką. Mes vairuojame automobilius, naudojame elektrą, dujas, mobiliojo ryšio telefonus, kompiuterius, mikrobangų krosneles ir kt. Daugeliui tai yra kasdienybė, patogaus gyvenimo priemonės. Ir daugelis suprantame, tačiau pernelyg nesukame galvos dėl to, kiek teršalų į aplinką išmetė gamykla, kol pagamino automobilį, ar kokią realią žalą daro vairuojamos transporto priemonės išmetamosios dujos. Žinoma, priklausomai nuo to, kokio masto ūkinė veikla vystoma, kokios filtravimo sistemos įdiegtos ar kokius automobilius patys naudojame, priklauso ir poveikio aplinkai dydis. Ir taip, didelės gamyklos teršalų emisija bus gerokai didesnė nei vieno automobilio. Tačiau negalime paneigti to, kad mes patys esame taršos šaltinių valdytojai ar teršiančių gamyklų pagamintos produkcijos vartotojai. Tad kiekvieną kartą diskutuodami aplinkos apsaugos klausimais, įvertinkime, ar mūsų deklaruojamas aplinkosauginis požiūris atitinka mūsų faktinį elgesį. Teigdami, kad turi būti išvengiama bet kokios taršos, turėtume grįžti į pirmykščio žmogaus būvį: rinkti uogas, medžioti savadarbiais įrankiais ar net nekūrenti ugnies, nes ši taip pat kenkia aplinkai. Bet ar tikrai norėtume taip gyventi? Turbūt sutiksite, kad tam tikra aplinkos tarša didžiąja dalimi žmonių yra priimtina dėl geresnio gyvenimo. Neaišku tik tai, kur yra priimtinos aplinkos taršos riba.

Kada poveikis aplinkai yra žala, kas ją daro ir kas atsakingas?

Aplinkos tarša – bet kokių medžiagų ar energijos, galinčios sukelti bent kokį Žemės ekologinės pusiausvyros pažeidimą, patekimas į biosferą. Aplinkos tarša laikomi cheminiai, fiziniai ir biologiniai aplinkos pokyčiai, kurie neigiamai veikia žmogų ir kitus gyvus organizmus bei fizinę aplinką¹³.

Pagrindiniai aplinkos taršos šaltiniai yra energetika, pramonė, transportas, komunalinis ir žemės ūkiai bei atliekos. Tarša gali būti klasifikuojama įvairiai. Pavyzdžiui, pagal teršalų paplitimą: vietinė – kai teršiama konkreti teritorija aplink taršos šaltinį (pvz., aplink gamyklą esanti zona), regioninė – kai teršiamas konkretus regionas (pvz., Baltijos jūros regionas), globalinė – kai teršiama pasauliniu mastu (pvz., dėl anglies dioksido ar kitų junginių kiekio didėjimo yrantis ozono sluoksnis). Teršalai taip pat gali būti skirstomi pagal prigimtį: biologinė, cheminė, fizikinė, mechaninė ar vizualioji tarša.

Žalą, padarytą aplinkai, apčiuopti yra sudėtinga, o kartais net neįmanoma. Ir ne dėl to, kad nėra mechanizmų, galinčių ją išmatuoti. O dėl to, kad žala aplinkai yra ne tik ta, kurią matome čia ir dabar, bet ir ta, kuri atsiranda kitur ar vėliau. Tai ypač aktualu kalbant apie teršalus, kurie keliauja oru. Miestuose automobilių išmetamosios dujos, žemės ūkyje susidarantis amoniakas, anglimis kūrenamos elektrinės ar natūralieji taršos šaltiniai (miškų gaisrai, net ugnikalnių išsiveržimai) turi įtakos mūsų oro kokybei. Kai kurie taršos šaltiniai nutolę tūkstančius kilometrų nuo vietos, kur patiriama reali žala. Taigi kas yra atsakingas už oro taršą – visi ar nei vienas? Įrodyti šį priežastinį ryšį yra didžiulis iššūkis, žinant tai, kad teršalai oru keliauja dideliu atstumu nuo taršos šaltinio, kad gali būti keli taršos šaltiniai, o kai kurių gal apskritai jau nebėra.

Kitas pavyzdys: niekas nesiginčys, kad dėl masinės žvejybos ežere išnaikinus žuvį, padaroma žala gamtai. Tačiau kas atsakingas, kad žuvies neliko? Tas, kuris pagavo jos daugiausia, ar tas, kuris pagavo paskutinę? Ir kas pasakys, kuris žvejys buvo pirmas ar paskutinis? Čia kyla kitas klausimas: ar situacija keičiasi, priklausomai nuo to, ar ežeras priklauso valstybei ar privačiam asmeniui? Valstybiniame ežere numatytos normos, kiek ir kokios žuvies galima pagauti. Tačiau tai kontroliuoti sudėtinga, nes turėdama ribotus aplinkosaugininkų išteklius, valstybė nepajėgi prižiūrėti, kad kiekvienas žvejys žuvies pagautų tik tiek, kiek leidžiama, ir tik tokios, kokios leidžiama. O jei privataus ežero savininkas nustato, kad vienam žvejui per žūklę negalima pagauti daugiau trijų lydekų, didesnių nei 45 cm, tai jis įdės visas pastangas, kad jo ežere esančios jo žuvys būtų gaudomos saikingai, o žalą padaręs asmuo neišvengtų atsakomybės.

Privatus savininkas (pvz., ežero) yra suinteresuotas, kad jo nuosavybė būtų naudojama atsakingai ir racionaliai. Juk skolindamas kam nors dviratį tikiesi, kad tas, kuris pasiskolino, grąžins jį tvarkingą. Nuomodamas būstą reikalauji, kad jis būtų prižiūrimas ir juo būtų rūpinamasi. To priežastys labai žmogiškos – tai, kas Tavo, norisi saugoti, nes Tu tai nusipirkai pats, gavai dovanų ar pan. Ir savo turto neleidi niokoti ar netinkamai su juo elgtis, nes galbūt kada nors norėsi jį parduoti, išnuomoti, o gal pasiliksi sau. Bet kuriuo atveju, jei ką nors turi, vadinasi, Tau tai yra vertinga. O tai, kas vertinga, žmonės linkę tausoti patys ir neleisti žaloti kitiems.

Tais atvejais, kai aplinkiniai (pvz., žvejai, kuriems leidai žvejoti savo ežere) negerbia Tavo nuosavybės ir elgiasi su ja neatsakingai (pvz., per žūklę vietoj trijų lydekų pagauna trisdešimt), Tu turi teisę reikalauti atlyginti žalą gražiuoju arba teisme. Tu žinai, koks žvejys, kada ir kiek kartų žvejojo, kiek žuvų sakėsi pagavęs, todėl atsakingą surasti paprasčiau. O štai aplinkosaugininkui už valstybiniame ežere sugautas žuvis atsakingą žvejį surasti gali būti neįmanoma. Juk jei nei žvejojant, nei su laimikiu nepagavo, ir jei niekas apie įvykį nepranešė, tai atsakomybė dinga kartu su pažeidėju. Žinojimas, kad atsakomybės negali išvengti (pvz., privataus ežero atveju), skatina žmogų susilaikyti nuo žalos darymo; o žinojimas, kad galima likti nenubaustam (pvz., valstybinio ežero atveju), leidžia elgtis neatsakingai.

Kartais tarša yra labai didelio masto, išsklaidyta, jos šaltinius nustatyti labai sudėtinga, nes jų labai daug ir visur (ozono sluoksnio irimą skatinančių dalelių išmetimas į orą, klimato atšilimas, rūgštūs lietūs, miesto smogas ir kt.). Tokiais atvejais išspręsti problemą privačios nuosavybės teise yra gerokai sunkiau, taigi nustatomi taršos lygiai arba didesniais mokesčiais apmokestinamos daugiau teršiančios įmonės. Reguliavimu siekiama sumažinti žalingą poveikį, kurio padarinius pašalinti būna sunku.

Teršalų emisija pramoniniame sektoriuje yra gerokai didesnė nei privačiuose ūkiuose, tačiau tai nereiškia, kad privatūs ūkininkai visai nekenkia gamtai. Jei viename regione veikia ir galvijų auginimo ferma, ir keli galvijus auginantys asmeniniai ūkiai, tai atsakomybę už oro taršą turėtų prisiimti visi. Nors ir skirtinga apimtimi, tačiau teršia ir vieni, ir kiti. Norint įrodyti, kad orą, dirvožemį ar vandenį užteršė būtent ta galvijus auginanti ferma, reikia surasti priežastinį ryšį tarp padarytos žalos ir konkrečios ūkinės veiklos. Reikia pasikliauti ne tikimybių teorija, o principu „be jokios abejonės“.

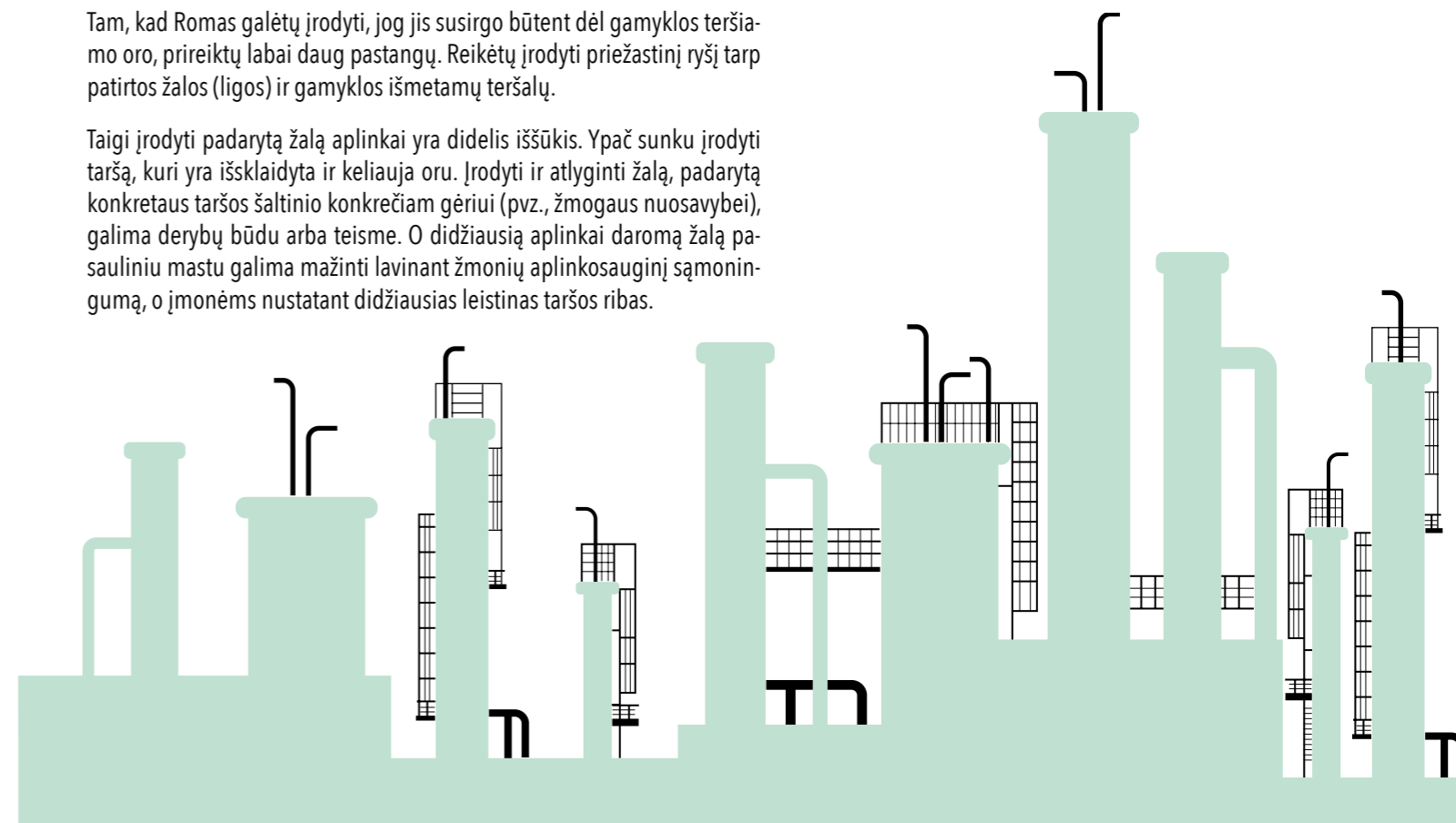
Pavyzdys

Romo namas stovi greta plastiko gamyklos. Gamybos metu į orą išmetamas tam tikras kiekis teršalų. Po 15 gyvenimo greta gamyklos metų Romas susirgo nepagydoma liga. Neaišku, ar jis susirgo būtent dėl gamyklos išmetamų teršalų, ar dėl to, kad dešimt metų rūkė, ar dėl to, kad pats kasdieniame darbe susidurdavo su cheminiais produktais, ar dėl kitų priežasčių.

Tam, kad Romas galėtų įrodyti, jog jis susirgo būtent dėl gamyklos teršiamo oro, prireiktų labai daug pastangų. Reiktų įrodyti priežastinį ryšį tarp patirtos žalos (ligos) ir gamyklos išmetamų teršalų.

Taigi įrodyti padarytą žalą aplinkai yra didelis iššūkis. Ypač sunku įrodyti taršą, kuri yra išsklaidyta ir keliauja oru. Įrodyti ir atlyginti žalą, padarytą konkretaus taršos šaltinio konkrečiam gėriui (pvz., žmogaus nuosavybei), galima derybų būdu arba teisme. O didžiausią aplinkai daromą žalą pasauliniu mastu galima mažinti lavinant žmonių aplinkosauginį sąmoningumą, o įmonėms nustatant didžiausias leistinas taršos ribas.

¹³ Žr. http://www.asu.lt/nm/i-projektas/-Aplinkos_tarsa/fitlas.htm (žiūrėta 2015-05-08).

Kaip mes suprantame taršą? Socialiai priimtinas taršos lygis

Be abejonės, tobulame pasaulyje tobulas taršos lygis būtų „jokios taršos“. Tačiau realiame pasaulyje to užtikrinti neįmanoma. Reikia stengtis teršti aplinką kuo mažiau, tačiau sykiu pripažinti, kad tam tikra žala aplinkai yra neišvengiama. Taigi kokia turėtų būti ta minimali tarša, t. y. koks yra socialiai priimtinas taršos lygis? Kitaip tariant, kokį aplinkos taršos lygį visuomenė toleruotų dėl ekonominės plėtros, naujų išteklių paieškos, technologinės pažangos ir sukuriamų darbo vietų? Paprastai leidžiamos taršos lygis yra nustatomas valdžios institucijos teisės aktu, kuriame nurodoma, koks medžiagos (pvz., amoniako) išmetimo kiekis yra leistinas. O koks būtų socialiai priimtinas taršos lygis, jei dėl jo žmonės galėtų susitarti?

Tai padaryti yra sudėtingiau, nes kiekvieną kartą situaciją reikia vertinti atskirai pagal individualius kriterijus, t. y. susitariančių šalių poreikius.

Kiekvienas mūsų skirtingai suprantame ir pačią aplinką, ir jos apsaugą. Be to, vieni turime daugiau, kiti – mažiau gamtosauginių, vystymosi ir plėtros ambicijų. Pavyzdžiui, atsidavęs žemės mylėtojas turbūt priešinsis jos grėžimui mokslinių tyrimų tikslais, tačiau atsidavęs gamtos išteklių tyrinėtojas galimą mokslinę pažangą įvertins kaip didesnį gėrį. Ten, kur prasilenkia asmeniniai įsitikinimai ir vertybės (žemė prieš mokslinę pažangą), surasti kompromisą yra gerokai sudėtingiau nei tais atvejais, kai žmonės sutaria dėl bendro tikslo. Tai yra natūralu, juk įsitikinimai ir gyvenimo filosofijos yra labai skirtingos, tad neprotinga tikėtis, kad į tokius subtilius klausimus kaip aplinkos apsauga reaguosime vienodai. Tačiau visgi surasti bendrumą yra įmanoma ir siūlytina.

Pavyzdys

Gyventojų Jono kaime jau daugelį metų veikia galvijų ferma, prie kurios jis, kaip ir kiti kaimynai, yra pripratęs. Fermos UAB „Galvijuta“ savininkas užsimojo šioje 10 000 gyvulių fermoje įkurdinti penkis kartus daugiau, t. y. 50 000 galvijų. Jonas susirūpino, kad toks gyvulių skaičius skleis gerokai intensyvesnį kvapą nei prieš tai, taigi jis negalės mėgautis gaiviu kaimo oru, o jo žmona Birutė nebegalės lauke džiaustyti skalbinių. Jonas nesirengia toje fermoje dirbti, apskritai jis nemano, kad ferma yra reikalinga. Todėl tai, jog jis negalės ilsėtis lauke ir džiovinti skalbinių, yra didesnis praradimas nei tas, kurį patirtų vietos gyventojai ir valstybės ekonomika, jei ferma veiklos masto nedidintų. Sakykime, kad jo socialiai priimtinas taršos lygis yra B (tokia tarša, kurią sukelia 10 000 gyvulių).

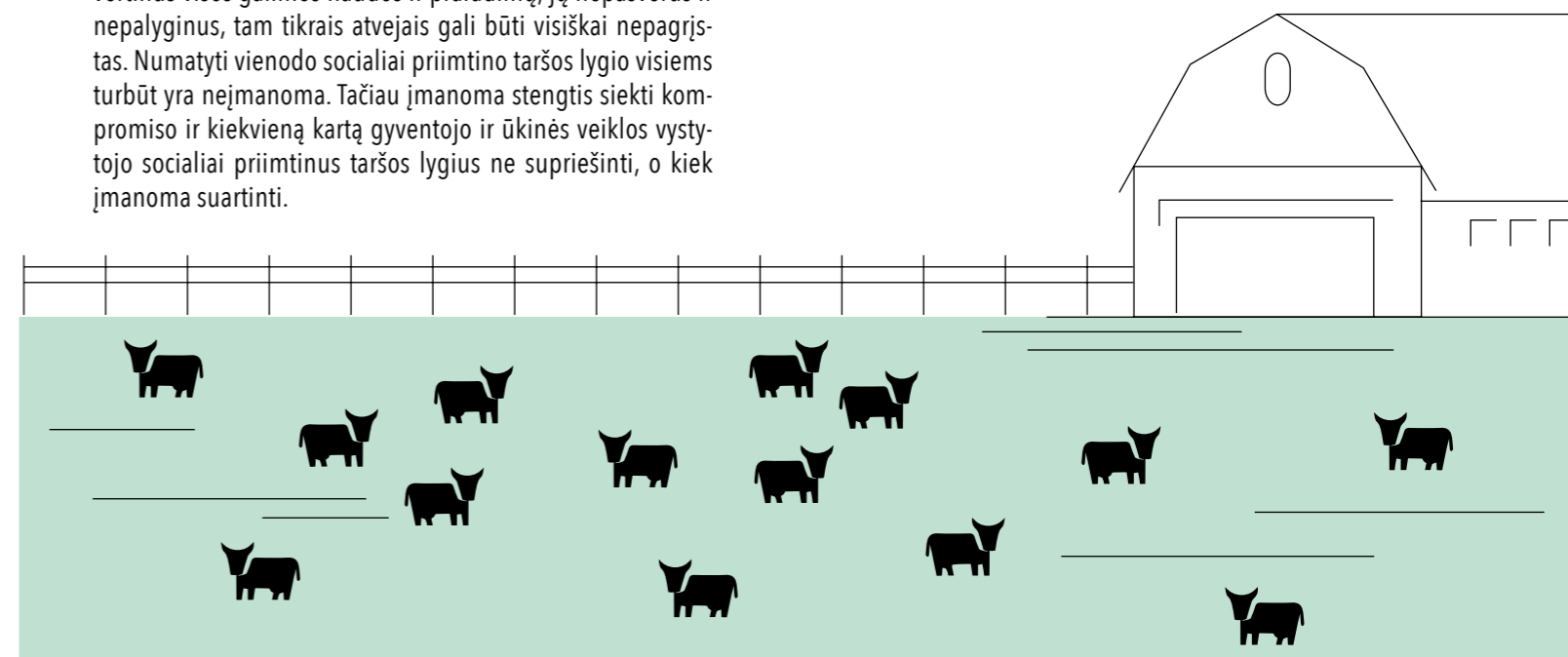
UAB „Galvijuta“ savininkas daugelį metų vystė veiklą galvijų fermoje. Supratęs, kad turimas gyvulių skaičius (10 000) nebeneša pakankamai pelno, o jo konkurentai rinkoje

tapo gerokai didesni ir stipresni, verslininkas nusprendė investuoti į filtravimo technologiją ir įsigyti daugiau galvijų, iš viso – 50 000. Verslininkas mano, kad tai, jog jis sukurs papildomas 100 darbo vietų, sumokės keliskart didesnius mokesčius valstybei, išplės ūkį ir padidins konkurenciją rinkoje (o tai lems mažesnes mėsos kainas), yra didesnis gėris nei padidėjusi oro tarša. Sakykime, kad jo socialiai priimtinas taršos lygis yra C (tokia tarša, kurią sukelia 50 000 gyvulių).

Taigi kurio iš jų – Jono ar verslininko – socialiai priimtinas taršos lygis yra tinkamas norint vystyti veiklą? Ir ar jis išliktų toks pat, jeigu šioje situacijoje pasikeistų keletas kintamųjų?

Sakykime, kad UAB „Galvijuta“ įdiegta filtravimo sistema veikia kuo puikiau. Galvijų skleidžiamas kvapas nėra toks intensyvus, kokį įsivaizdavo Jonas. O dar ir jo sūnus Juozas įsidarbino fermoje prižiūrėtoju. Be to, UAB „Galvijuta“ savo lėšomis prisiėmė pareigą tvarkyti aplinką. Taigi, jeigu Jonas būtų žinojęs, kad UAB „Galvijuta“ atnešama nauda bus gerokai didesnė nei įsivaizduojamas nepatogumas dėl nemalonaus kvapo, jo socialiai priimtinas taršos lygis būtų buvęs kitoks, gal net C, t. y. toks, kurį sukelia 50 000 galvijų.

Išankstinis nusiteikimas, kad jokia tarša yra negalima, neįvertinus visos galimos naudos ir praradimų, jų nepasvėrus ir nepalyginus, tam tikrais atvejais gali būti visiškai nepagrįstas. Numatyti vienodo socialiai priimtino taršos lygio visiems turbūt yra neįmanoma. Tačiau įmanoma stengtis siekti kompromiso ir kiekvieną kartą gyventojų ir ūkinės veiklos vystytojų socialiai priimtinius taršos lygius ne supriešinti, o kiek įmanoma suartinti.

Principai „teršėjas moka“ ir „kas pirmesnis – tas gudresnis“

Visgi dėl žmonių neapdairumo, dėl tyčios ar kitų priežasčių aplinka patiria žalą. Plačiausiai pritaikomas atsakomybės už žalą principas – „teršėjas moka“ (angl. Polluter Pays Principle). Tai reiškia, kad tas, kas daro žalą aplinkai arba sukelia neišvengiamą (realią) tokios žalos grėsmę, turėtų atlyginti žalos prevencijos arba ištaisymo priemonių išlaidas.

Europos Sąjungos aplinkosaugos principas „teršėjas moka“ įtvirtintas Europos Bendrijos steigimo sutartyje (174 straipsnio 2 dalis). Bendrijos politika aplinkos srityje siekiama aukšto apsaugos lygio, tačiau atsižvelgiama į tai, kad skirtingų regionų gamta ir gamtos būklė skiriasi. Ši politika grindžiama atsargumo principu. Siekiama, kad pirmiausia būtų imamasi prevencinių veiksmų, o žala aplinkai pirmiausia būtų atitaisoma ten, kur yra jos šaltinis, ir kad ją atlygintų teršėjas.

Principas „teršėjas moka“ Konstitucijoje įtvirtintas netiesiogiai. Žalą padarę asmenys, esant galimybei, privalo atkurti pirminę aplinkos būklę, buvusių iki žalos aplinkai atsiradimo, ir atlyginti visus nuostolius (Aplinkos apsaugos įstatymo 32 straipsnis).

Taikant šį principą, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad už padarytą žalą turi mokėti asmuo, kuris ją padarė (ar sukėlė neišvengiamą jos grėsmę), o baudos dydis turi būti proporcingas padarytam nuostoliui. Tačiau Lietuvoje šio principo taikymas turi specifinių ypatumų. Pavyzdžiui, didesnio pavojaus šaltinio (automobilio, motociklo, sudėtingos technikos, įrenginių ar įtaisų, cheminių medžiagų) valdytojui taikoma griežtesnė atsakomybė, o ne įrodinėjama jo kaltė. Taigi už žalą atsako ne ją padaręs, o didesnio pavojaus šaltinį valdantis asmuo. Tai reiškia, kad tas, kuris valdo sudėtingus mechanizmus ar konstrukcijas, privalo užtikrinti jų priežiūrą ir visišką saugumą. Pavyzdžiui, jei dėl naftotiekio pažeidimo į aplinką išsilieję teršalai, už tai atsakyti privalės būtent įrenginio valdytojas. Ir visai nesvarbu, kas kaltas dėl pažeidimo – galbūt tą skylę naftotiekyje, pro kurią nafta ištekėjo į jūrą, pragrežė neteisėtai pasipelnę norėję žmonės, o pats naftotiekio valdytojas apie tai nė nenutuokė. Jeigu tavo mechanizmas pakenkė gamtai – Tu ir moki.

Teršėjas privalo panaikinti padarytą žalą natūra, t. y. atkurti pažeistą aplinką, o jei to nepavyksta padaryti visiškai, turi sumokėti skirtumą pinigais. Pavyzdžiui, jei išliejai 1 toną teršalų, o pašalinai tik 600 kg, tai likusių 400 kg teršalų „žalos aplinkai kainą“ turėsi sumokėti.

Tam, kad būtų galima sėkmingai pritaikyti principą „teršėjas moka“, reikia žinoti, kas yra teršėjas, kokią žalą padarė ir kam. Šio principo taikymas turėtų būti visiškai pakankamas, norint atlyginti padarytą žalą aplinkai ir kitiems asmenims. Kitaip tariant, šiuo atveju pažeistą teisę galima ginti teisme. Sudėtingesnė dalis yra įrodinėjimas, kad žala atsirado dėl konkretios veiklos, dėl konkretaus objekto (pvz., gamyklos). Bet jei sudėtinga, dar nereiškia, kad neįmanoma.

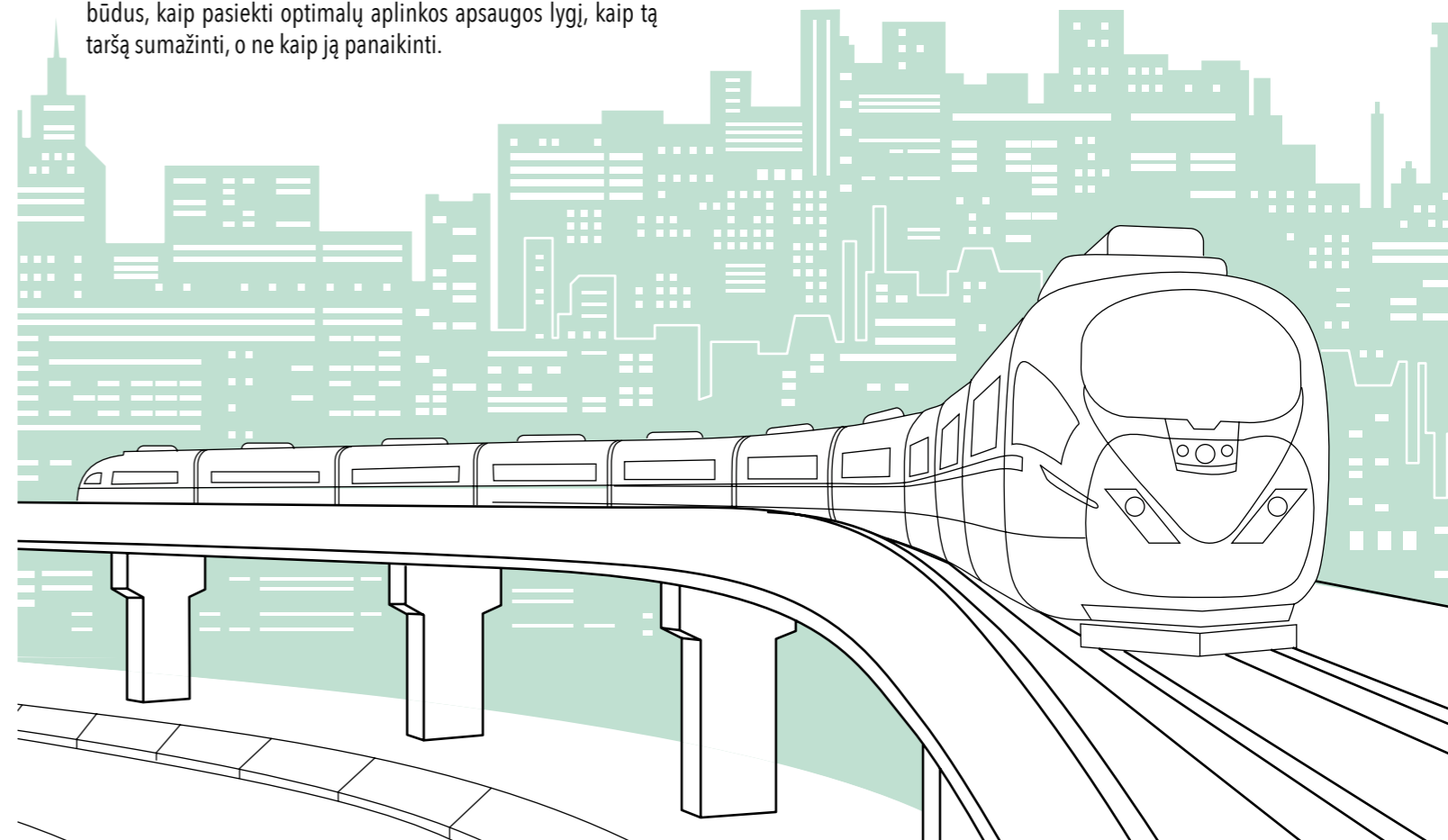
Kartais ieškoti kaltų dėl aplinkos taršos nereikia, nes jos galima labai paprastai išvengti pritaikant principą „kas pirmesnis – tas gudresnis“ (angl. First come first served). Kaip jis veikia? Kartais taršos (pvz., triukšmo, o jis irgi yra vadinamas tarša) galima išvengti. Pavyzdžiui, jei negali pakelti didesnio triukšmo, nepirk namo greta geležinkelio ar oro uosto. Nesunku suprasti, kad įsigijus turto šalia šių objektų kambaryje girdėsi pravažiuojančius traukinius arba kylančius ir besileidžiančius lėktuvus. Argi bus teisinga, jei tas, kuris įsigijo turto šalia triukšmą skleidžiančio geležinkelio ar oro uosto, vėliau pradės dėl triukšmo reikšti pretenzijas?

Pavyzdys

2010 m. Petras sumanė įsigyti žemės sklypą. Rinkdamasis jis nustebo, kad vienas nemažas žemės sklypas rinkoje buvo pardavinėjamas beveik pusvelčiui. Jis išsiaiškino, kad tai dėl netoliese esančio geležinkelio, tačiau į tai pernelyg nekreipė dėmesio. Taigi, besidžiaugdamas maža sklypo kaina, jį nusipirko. Tik pradėjęs statyti namą, Petras suprato, kad triukšmas iš tiesų nemenkas ir ėmė dėl to pikintis. Kas šioje situacijoje teisus?

Pasvarstykime: geležinkelio bėgiais jau ne vieną dešimtmetį gabenami kroviniai ir keliauja žmonės. Visiems suprantama, kad tokia infrastruktūra valstybėje reikalinga, ir visi žino, kad traukiniai yra triukšmingi. Įsigydami turto greta geležinkelio žmonės nutuokia, kad su triukšmu jiems teks susitaikyti. Jei nori tylos – namą perki pamiškėje ar atokioje laukymėje. Tačiau Petras nusprendė sutaupyti. Taigi jis namą įsigijo žinodamas, kad geležinkelio kaimynystė gali sukelti tam tikrų nepatogumų (angl. came to the nuisance). Juk geležinkelio bėgiai buvo nutiesti gerokai anksčiau, nei ten atsikraustė Petras. Taigi būtent Petras turėjo ir įvertinti, ar laimėjimas dėl pigesnio sklypo yra didesnis nei pralaimėjimas dėl didesnio triukšmo. O jei neįvertino – atsakomybę dėl to taip pat turėtų prisiimti jis pats.

Tiek žmonių kasdienybėje, tiek ūkinėje veikloje poveikis aplinkai yra tiesiog neišvengiamas. Nereikėtų kategoriškai neigti ūkinės veiklos vystymo(si) bet kokia kaina, reikėtų kalbėti apie būdus, kaip pasiekti optimalų aplinkos apsaugos lygį, kaip tą taršą sumažinti, o ne kaip ją panaikinti.

Ekonominė– socialinė sfera

18

Aplinka nuolat patiria tam tikrą neigiamą poveikį. Reikia stengtis kiek įmanoma jį sumažinti, tačiau nulinis taršos lygis yra nerealis siekis. Didžiausias baimes žmonėms kelia su aplinkosauga susiję investiciniai projektai. Ekonominė veikla iš tiesų daro poveikį, tačiau ne tik neigiamą gamtai, bet ir teigiamą – žmonėms ir visai valstybei. Kiekvienas investicinis projektas turi įtakos darbo rinkai, žmonių atlyginimams, vietos savivaldos ir valstybės biudžetams. Ir apsaugoti aplinką, ir gerinti ekonominę situaciją valstybei ir kiekvienam žmogui turi būti vienodai svarbu. O kaip viena ir kita suderinti – būtina spręsti kiekvieno atveju atskirai, vertinant kiekvieno projekto įtaką ekonomiškai-socialinei sferai.

Kodėl svarbu? Ekonominė–socialinė sfera ir ryšys su aplinkos apsauga

Pagalvokime: vienu atveju žmonės pripažįsta, kad gamta turi būti saugoma ir tausojama. Kitu atveju žmonės nori naudotis technologinėmis naujovėmis (išmaniaisiais telefonais, kompiuteriais), greičiau ir patogiau gaminti maistą elektrinėmis orkaitėmis, keliauti ekonomiškais automobiliais ir t. t. Visa tai reikalauja žmogaus išradingumo ir jo veiklos – gamyklų ir pramonės, kuria neišvengiamai daromas poveikis aplinkai. Tai kaip visgi yra, kam turėtų būti teikiama pirmenybė – gamtos apsaugai ar žmogaus intervencijai? O gal apskritai šiuos kraštutinius galima suderinti?

Žmogus turi kažkiek naudotis gamta, nes be to ne tik kad neįmanoma pramoninė plėtra ir technologijų vystymasis, bet ir pats žmogaus egzistavimas taptų labai primityvus. Tuomet reikia atsakyti į klausimą, kiek žmogus gali kištis į natūralią aplinką. Ar jis gali iškirsti plotą miško tam, kad galėtų pradėti žvalgyti po žemę glūdinčius naudinguosius išteklius? Ar jis gali statyti galvijų auginimo fermą ir taip vystyti ūkinę veiklą, bet kartu ir teršti orą? Koks ekonominis-socialinis laimėjimas gali nusverti aplinkos apsaugą ir kada aplinkos apsauga yra svarbesnė?

Kelti klausimo, kas yra svarbiau – saugi aplinka ar ūkinės veiklos laisvė, gal net nereikia, nes įmanoma abu šiuos dalykus suderinti. Kiekvienu atveju reikia įvertinti visus galimus laimėjimus ir praradimus – palyginti visus „už“ ir „prieš“ ir nuspręsti, ar patiriama nauda yra didesnė už padaromą žalą.

19

Pavyzdys

Investuotoja UAB „Investovė“ miestelio centre, savivaldybei priklausančiame žemės sklype, pastatė prekybos centrą. Žemės sklypas iki tol daugelį metų buvo nenaudojamas ir apleistas, taigi savivaldybė apsidžiaugė suradusi pirkėją, kuris jį panaudos. Prekybos centre darbo vietas gavo 70 žmonių (pardavėjų, apsaugos darbuotojų, administratorių ir vadybininkų). Buvo įdarbinti miestelio gyventojai, nes verslininkui tai yra kur kas pigiau nei samdyti žmones iš kito miesto ir dengti jų kelionės į darbą išlaidas. Taip pat buvo sutvarkytas apleistas plotas – įrengti pasivaikščiavimo takeliai, pasodintas nedidelis parkas, pastatyti suoliukai. Patraukli vieta, kurioje žmonės norėtų leisti laiką, yra verslininkui naudinga, nes taip jis gali palaikyti gerą įvaizdį ir pritraukti daugiau klientų. Prekybos centro statyboms prireikė nukirsti keliolika medžių, taip pat dėl padidėjusio žmonių srauto išaugo automobilių spūstys, suintensyvėjo nemalonūs išmetamųjų dujų kvapas. Nepaisant to, gyventojams prekybos centras patinka labiau nei apleistas žemės sklypas. Patenkinta ir savivaldybė, kad surado investuotoją. Džiaugiasi ir verslininkas, įkūręs sėkmingą verslą.

Nauda:

- sukurta 70 naujų darbo vietų miestelio gyventojams, sumažintas nedarbo lygis;
- miestelio gyventojai turi galimybę patogiau įsigyti prekių ir paslaugų;
- sutvarkyta aplinka, miestelio centras tapo gražesnis ir malonesnis;
- UAB „Investovė“ pagerino investicinį klimatą, o tai padidino miestelio patrauklumą kitiems potencialiems investuotojams;
- UAB „Investovė“ moka mokesčius į valstybės ir savivaldybės biudžetą.

Žala:

- dėl prekybos centro statybų reikėjo nukirsti keliolika medžių, kitus apgenėti;
- atidarius prekybos centrą padidėjo automobilių spūstys, suintensyvėjo išmetamųjų dujų kiekis, padidėjo oro tarša.

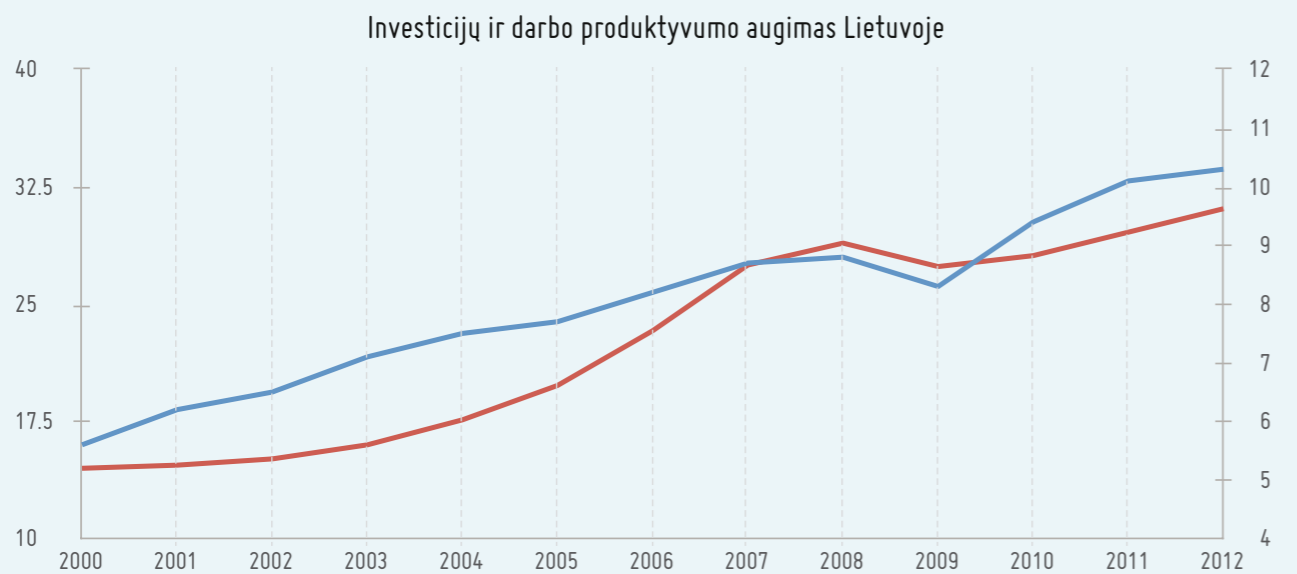
Ar padaryta žala aplinkai nėra didesnė nei nauda, kurią gavo miestelis? Kaip įvertinti investicijų naudą bendruomenei?

Žiūrint iš ekonominės pusės, investicijos yra vertinamos teigiamai. Materialinės arba tiesioginės užsienio investicijos yra investicijas į gamybą, paslaugų teikimą ar žemės ūkį. Paprastai tariant, tai yra nauji fabrikai, parduotuvės ar žemės ūkio objektai. Investicijų nauda aprėpia daugelį gyvenimo sričių, o jų naudos vertinimas yra sudėtingas procesas. Todėl čia mes apsiribosime dviem paprastais bruožais: kaip investicijos veikia išmokamus atlyginimus ir sumokamus mokesčius.

Koks yra ryšys tarp investicijų ir atlyginimų?

Pirma, investicijos didina darbo našumą. Kuo daugiau investicijų tenka darbuotojui, tuo daugiau jis sukuria. Jei žmogui liepsime kasti duobę rankomis, rezultatai bus vieni, jei duosime kastuvą – kiti, o jei leisime naudotis ekskavatoriumi – tretį. Žmogaus darbštumas ar požiūris į darbą šiame pavyzdyje lemiamos įtakos neturi. Net tinginys ekskavatoriumi prikas daugiau žemės nei darbštuolis, dirbantis rankomis ar kastuvu. Nors tiek ekskavatorius, tiek kastuvas yra kapitalas, investicijos. Kuo daugiau jų sukaupta, tuo našiau žmonės dirba, taigi tuo daugiau uždirba. Tai parodo iliustracija žemiau. Nuo pat 2000 m. Lietuvoje didėjo valandinis darbo jėgos produktyvumas, t. y. vidutinis dirbantis žmogus per valandą sukurdavo vis daugiau ekonominių gėrybių. Kodėl taip nutiko? Žmonės labiau stengėsi? Galbūt. Tačiau labiausiai tikėtina, kad pritraukiant vis naujų ir naujų investicijų atsirado vis daugiau darbų ir įrankių, su kuriais žmonės galėjo daugiau sukurti.

20

Antra, investicijos didina darbo jėgos paklausą. Paprastai tariant, kokiose šalyse, miestuose ar vietovėse daugiau bedarbių? Tose, kur veikia daug gamybos ir paslaugų įmonių, ar tose, kur tokių įmonių nėra? Jei miestelyje pagrindinis darbdavys yra mokykla ar viešoji biblioteka, tai tikėtis aukštų atlyginimų ar daug darbo vietų žmonėms su profesiniu išsilavinimu neverta. Šaltkalviui bibliotekoje dirbti nėra ką.

Trečia, tik pritraukus investicijas žmonės gali išnaudoti savo potencialą ir išsilavinimą. Grįžkime prie pavyzdžio su ekskavatoriumi ir kastuvu. Žmogus gali būti aukščiausios kategorijos ekskavatorininkas, tačiau jei dirbti jam duosime tik kastuvu, jo žinios ir įgūdžiai liks nepanaudoti. Visuomenė negaus naudos iš to, kad žmogus moka dirbti ekskavatoriumi. O svarbiausia pats žmogus uždirbs daug mažiau, nei galėtų.

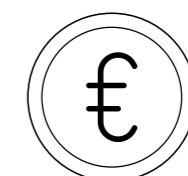
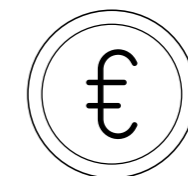
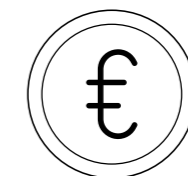
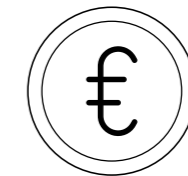
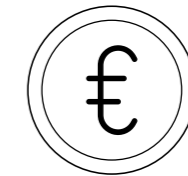
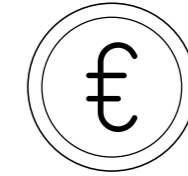
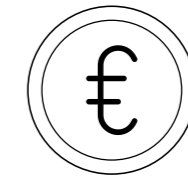
— Valandinis darbo jėgos produktyvumas (eurų/žmogui, skalė dešinėje)
 — Sukauptų investicijų kiekis, tenkantis vienam gyventojui (eurai, skalė kairėje)
 Šaltinis: Eurostat, Euromonitor

Kaip investicijos didina žmonių atlyginimus?

Pirma, jei nauja įmonė įdarbins bedarbius, tai turės labai didelį poveikį atlyginimams. Tie žmonės, kurie anksčiau neuždirbo nieko, dabar kažkiek uždirbs. Jau nekalbant apie tai, kad žmonėms paprastai yra smagiau dirbti ir užsidirbti, nei būti išlaikytiniais.

Antra, tikėtis, kad įmonė įdarbins vien bedarbius, būtų naivu. Dažniausiai nutinka taip, kad naujos įmonės ieško žmonių tarp jau turinčių darbą. Taip verslininkai ir darbdaviai pradeda konkuruoti dėl darbuotojų. Paprasčiausias būdas prisivilioti darbuotojus yra mokėti jiems didesnius atlyginimus, siūlyti kitas geresnes sąlygas. Darbuotojas dėl to tik išlošia. Įmonės, kurios praranda darbuotojus, yra priverstos ieškoti naujų, siūlyti jiems patrauklesnius atlyginimus ir t. t. Būtent taip kilo ir kyla atlyginimai išsivysčiusiose šalyse.

Ar gali taip nutikti, kad miestelyje didelis nedarbas, nedaug veikiančių įmonių, tačiau oficiali statistika rodo pakankamai aukštus atlyginimus? Gali. Žiūrint į statistiką, reikia būti labai atsargiems. Pavyzdžiui, vidutinio darbo užmokesčio statistika atspindi pajamas tų žmonių, kurie turi darbą. Jei tu neturi darbo, tu į tą statistiką nesi įtraukiamas. Įsivaizduokite miestelį, kuriame gyvena 10 žmonių, iš jų tik vienas turi darbą, ir uždirba 1000 eurų. Statistika skelbtų, kad vidutinis miestelio atlyginimas yra 1000 eurų, nes 9 bedarbiai, kurie negauna atlyginimo, nebūtų įtraukiami į skaičiavimus.

21

Investicijos ir mokesčiai

Kita labai svarbi investicijų, darbo vietų ir atlyginimų nauda – mokesčiai. Mokesčiai, kuriuos sumokame nuo atlyginimo, vartojimo ir t. t., išlaiko valstybę ir valdžią. Viskas: keliai, mokytojai, kultūros namai ar pensininkai yra išlaikomi mokesčių mokėtojų. Be mokesčių mokėtojų sunešamų pinigų viso to nebūtų. Kalbos ir rinkiminiai pažadai duobių keliuose neužtaiso ir atlyginimo mokytojui neatneša.

Kiek mokesčių atneša investicijos? Tai galima paskaičiuoti per darbo vietas. Kiek mokesčių per metus atneša Tavo darbo vieta, jeigu uždirbi 500 Eur (1 726 Lt) į rankas per mėnesį? Skaičiuoklė MokuMokesčius.lt padeda tai įvertinti. Per mėnesį tokia darbo vieta suneša 344 Eur (1 188 Lt) mokesčių. Tai reiškia, kad 199 Eur (687 Lt) sumoki „Sodros“ mokesčio pensijoms, 85 Eur (293 Lt) – gyventojų pajamų mokesčio į biudžetą, 58 Eur (200 Lt) – sveikatos draudimui.

O juk uždirbtus 500 eurų (1 726 Lt) išleisi parduotuvėje, degalinėje – visur dar mokėsi mokesčius: akcizo, PVM. Kiek iš viso sumokėsi per metus? Beveik 5 213 Eur (18 000 Lt)! Ir tai – tik viena darbo vieta.

Kur ir kaip panaudojami Tavo sumokėti mokesčiai? Žr. iliustraciją dešinėje, kurioje pateiktas „kasos kvitas“ eurais.

Be to, čia buvo skaičiuoti tik nuo darbo sumokami mokesčiai. Jei įmonė uždirbs pelno, ji mokės 15 % pelno mokestį. Jei investuotojai pelną norės pasiimti, mokės dar 15 %. Kitaip tariant, jei po atsiskaitymo su darbuotojais ir tiekėjais investuotojo pelnas yra 30 000 Eur (103 600 Lt) ir jis nori juos pasiimti (pvz., nori investuoti kitur), jis turės sumokėti apie 8 300 Eur (28 700 Lt) mokesčių.

Jei įmonė kasa žvyrą, molį ar kitas iškasenas – reikės mokės dar papildomus mokesčius. Jei naudoja kurą, elektrą – dar mokesčių. Iš visų darbuotojų ir įmonių.

Beje, reikia atskirti vieną svarbų dalyką. Darbuotojai, išlaikomi iš biudžeto (pvz., savivaldybės tarnautojai), nors ir moka mokesčius nuo savo atlyginimo, tačiau jų sumokami mokesčiai valstybės išdo nedidina. Taip yra todėl, kad jiems atlyginimai yra mokami iš valstybės (ar savivaldybės) biudžeto, kurį savo ruožtu jau yra sunešę mokesčių mokėtojai (žr. iliustraciją žemiau). Padidinę valdininkų, tarnautojų ar mokytojų skaičių, į biudžetą mokesčių daugiau nesurinkime. Net atvirkščiai – daugiau išleisime (žr. iliustraciją žemiau). Todėl esminis ir tvarus būdas padidinti atlyginimus yra investicijos ir verslo plėtra.

SUŽINOKITE, KIEK MOKESČIŲ SUMOKATE NUO ATLYGINIMO

Mokesčiai
**344
EUR**

Mokesčiai, mokami nuo atlyginimo (per mėn.):

- darbuotojo ir darbdavio „Sodros“ įmoka: 199 €
 - gyventojų pajamų mokestis: 85 €
 - privalomojo sveikatos draudimo įmoka: 58 €
 - įmoka į Garantinį fondą: 1 €
- * mokesčiai paskaičiuoti dirbančiam pagal darbo sutartį ir neauginančiam vaikų iki 18 m.

500

20 EUR

5000 EUR

Spauskite čia ir sužinokite, kiek dar mokesčių sumokate pirkdami

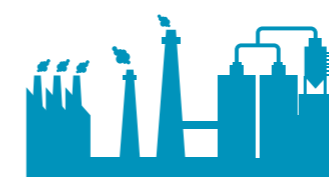
IŠ VISO PER METUS SUMOKATE MOKESČIŲ:

**5 213
EUR**

Iš 365 dienų metuose mokesčiams sumokėti Tu dirbi **188 dienas**.

Jei nuo sausio 1 dirbtum vien tam, kad sumokėtum mokesčius, sau pradėtum dirbti nuo **liepos 7**. Tai - Tavo asmeninė Laisvės nuo mokesčių diena!

Pensijos	1829
Ligos ir motinystės (tėvystės) pašalpos	295
Parama bedrabiams	93
Kita socialinė apsauga	332
Sveikatos apsauga	817
Švietimas ir mokslas	596
Palūkanos už valstybės skolą	215
Narystės ES įnašas	99
Subsidijos verslui	6
Subsidijos žemės ūkiui	41
Savivaldybės administracija	128
Krašto apsauga	96
Energetika	4
Aplinkos apsauga	17
Keliai	143
Geležinkeliai	1
Kultūra, menas ir sportas	70
Užsienio politika	14
Priešgaisrinė apsauga	19
Sienos apsauga	13
Policija	46
Teismai	15
Kalėjimai	15
Valstybės aparatas	175
Garantinis fondas	15
Kitos išlaidos	140
VISO:	5213

Privataus sektoriaus įmonė

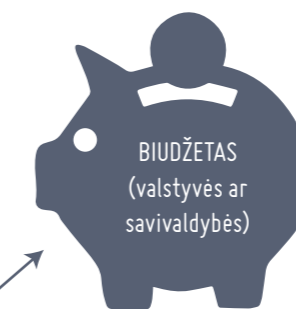
atlyginimas

Darbuotojas privačiame sektoriuje

mokesčiai

BIUDŽETAS
(valstybės ar
savivaldybės)

mokesčiai

atlyginimas

Darbuotojas biudžetiniame sektoriuje

Kaip užtikrinti, kad valstybėje galėtų vystytis ir plėstis ūkiai, augti pramonė ir būtų užtikrinama aplinkos apsauga?

Kiekvienoje situacijoje susipina bent trys skirtingų sričių argumentai. Teisinis - kokias teises turi gyventojai, investuotojai ir valdžia. Aplinkosauginis - ar bus (ir jei bus - kiek) pakenkta aplinkai. Ekonominis - kokią naudą atneš naujos investicijos.

Ūkinė veikla, aplinkosauga ir privati nuosavybė yra labai susijusios sritys. Norint tinkamai diskutuoti bet kokia tema, taip pat ir aplinkosaugos, reikia būti atviriems, mąstyti plačiai ir kiekvieną situaciją vertinti individualiai.

Jei nori išmokti suformuluoti visapusišką ir įtikinamą argumentą diskusijoje su valdžia, investuotoju ar kitais bendruomenės nariais, **tuomet šis trumpas vadovas – kaip tik Tau.**

ŠIS VADOVAS PADĖS

Suprasti, ką reiškia ir kaip susijusios teisė į privačią nuosavybę, ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva bei teisė į sveiką ir švarią aplinką

Išmokti šias teises suderinti kiekvienu atveju atskirai

(vertinti poveikį aplinkai ir investicijų naudą

Išmokti suderinti skirtingus argumentus vienoje diskusijoje

Sėkmės!